

utóbbiakat is rosszul használta, nem mérlegelte például az azonosítások alkalmával, hogy Hain a repertóriumában a vonatkozó tételeket csillaggal jelölte-e, tehát személyesen kézbe vette és érdemes teljesen megbízni benne, vagy nem. A kézbevéttel készült tételeken látszik a legutóbbiban Zambrini keze nyoma, adott esetben hiányosságai is itt kerülnek a legjobban napvilágra. Gatti igazi bibliofil gyöngyszemet választ erre példának, Szent Bonaventúra *Salterio della Vergine Maria* című munkájának 1484-es milánói kiadását (ISTC ib00938600). A kiadványból jelenleg csak egy teljes példányt tüntet fel az *Incunabula Short Title Catalogue*. Zambrini saját példányát is teljesként írta le, ebben az a tény sem zavarta meg, hogy a vizsgált példány ívjelzése e-vel kezdődött. Az autopsziával készült tételekből az is világos, hogy Zambrini nem dolgozott ki saját leírási sémát, stílusa elbeszélő, a bibliográfiákban megszokott szűkszavú, formalizált leírásokhoz képest terjedős. A leírási munka során számos máig megnyugtatóan le nem zárt kérdéssel szembesült, például a kiadások és kiadói variánsok problematikájával, de ezekre rendszerint helytelen válaszokat adott.

Ugyanakkor a kutatások előrehaladtával Zambrini folyamatosan javította, bővítette eredményeit, ezt a bibliográfia életében megjelent öt kiadása is bizonyítja. A tételleírásokba beépültek az *Il Propugnatore* oldalain felvetett, megvitatott és szintetizált eredmények, a terjedős leírásokat sok esetben hivatkozások váltották fel korábbi bibliográfiákra, a kezelhetőség kedvéért pedig változott a könyv tördelése is.

Mindezt áttekintve joggal merül fel, tényleg olyan kitűnő, korszakalkotó-e Zambrini munkája, mint ahogy azt a recenzens állítja, de a recenzensben is ugyanez a kérdés fogalmazódott meg a szerző irányában a monográfia olvasása során. Erre a szerző válasza, hogy a *Le operét* szigorúan felsorolásként és nem analitikus bibliográfiaként kell használni, ebben a műfajban pedig (az 1929-es Morpurgo-féle kiegészítéssel együtt) nem fog csalódást okozni.

SZOVÁK MÁRTON

Zvara Edina, *Gratia mecenaturae Esterhasianae, A kismartoni ferences könyvtár története és állománya, Bp., MTA-Kossuth, 2023 (Esterhazyana). 254 p.*

Monok István az Esterházy Pál és Thököly Orsolya levelezését közreadó kiadvány (2019) bevezetőjében foglalta össze a részben már elkezdett *Esterházyana* ikersorozat addigi munkálatait és további terveit. 2022-ben megjelent Esterházy Pál és Thököly Éva levelezésének első kötete, 2023-ban pedig az albumszerű megjelenést igénylő következő kiadvány, Zvara Edina munkája, amely a kismartoni ferences könyvtár történetével foglalkozik.

Mint a manapság publikáló könyvtörténész középmező, Zvara Edina is a szegedi iskolát képviseli, számtalan tanulmánya és könyvtártörténeti publikációja a 17. századi művelődéstörténet megkerülhetetlen alapműve. Viskolcz Noémivel (Király Péter, Kiss Erika és Monok István közreműködésével) rendezték sajtó alá Esterházy Pál nádor két feleségével, Thököly Orsolyával és Thököly Évával folytatott levelezését, most azonos formátumban, a sorozat következő köteteként a kismartoni ferences könyvtár könyvjegyzéke jelent meg, ezúttal Zvara Edina önálló munkájaként.

A kötet törzsanyaga az 1722-ben készült könyvtári inventárium közlése, a bevezető tanulmányban azonban Zvara Edina részletes áttekintés nyújt a kismartoni ferences rend alapításáról, tevékenységéről, az Esterházy családdal való kapcsolatáról. A középkori Magyarországon a ferences rend vált a legjelentősebb szerzetesi közösséggé. A kismartoni rendház első említése az 1415-ös bullában olvasható, a többszörös átalakulás után a kolostor újraalapítása Esterházy Miklós nevéhez fűződik. Az újraalapítás 1620-as fogadalmának családi legendáriuma Esterházy Pál *Az egész világon lévő csodálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden fölvetett eredeti* (Nagyszombat, 1690) című művében örökítődött az utókorra, jóllehet, Kismarton csak 1626-ban került örökjogon az Esterházy

család tulajdonába. Az Esterházyak több nemzedéke bőkezű és elkötelezett mecénásként támogatta a ferences rendet, ez anyagi juttatásban, templomok, kolostorok építésében, könyvgyűjtemények adományozásában nyilvánult meg. Különösen nagy szerepet játszott a ferencesek történetében Esterházy Pál nádor, aki a protestánsok visszatérésében sem riadt vissza a radikális lépésektől. A nádor két házasságát dokumentáló levelezéskötetek fontos adalékkul szolgálnak az Esterházy család hitéletéhez, a ferences renddel való kapcsolatához. A támogatás anyagi vonatkozásai majd a nagy mennyiségben fennmaradt gazdasági levelezés publikálása után lesznek a szélesebb szakmai közönség számára hozzáférhetővé.

A kismartoni ferences könyvtár kalandos történetét Zvara Edina több évszázadot áttekintő levéltári kutatással tárta fel. A négy évszázados történetet egy recenzióban lehetetlen és felesleges is összefoglalni, csupán egyetlen jeles személyiség nevét emelnénk ki. Hárich János hercegi levéltáros és könyvtáros 1932-ben Esterházy Pál herceggel és a Hercegi Központi Igazgatósággal folytatott hosszas levelezéssel akadályozta meg, hogy a ferences gyűjtemény legértékesebb kötetei egy luzerni antikvárius tulajdonába kerüljenek és elősegítette, hogy a könyvtár jogi helyzete is rendeződjön. Hárich János 1937-ben készült inventárium a mostani kiadásban is nélkülözhetetlen segédeszköz a könyvek beazonosításának. Zvara Edina most megjelent kötetéhez tanulmányozta a különböző korokban készült inventáriumokat, könyvjegyzékeket és mind a fraknoi, mind a kismartoni Esterházy gyűjteményben ma is fellelhető könyveket. Amennyiben lehetséges volt, autopszia alapján írta le azokat a könyveket, amelyek ma is megtalálhatóak, részben Kismartonban, részben Moszkvában, a Rudomino Idegen Nyelvű Könyvtárban és Történeti Könyvtárban. A Szovjetunióba 1945 augusztusában került mintegy kétezer kötet, amelyek a várakozással ellentétben méltó körülmények között, feldolgozva, restaurálva várták ez érdeklődő kutatókat. Hosszas tárgyalások után 2013 őszén 997 kötet, amelyekről a restitúciós tárgyalások során be lehetett bizonyítani, hogy hajdan Esterházy-tulajdonban voltak, visszakérült eredeti helyére, a kismartoni Esterházy-kastélyba. A kötetek között sok tartozott a hajdani ferences könyvtárhoz. Zvara Edina sok és kiváló minőségű címlapfotóval illusztrált kötetének legizgalmasabb fejezete a könyvgyűjtemények tartalmi elemzése. A könyvtár 17. századi történetéről nem maradt fenn inventárium vagy bármiféle használható összeírás, vásárlási, ajándékozási jegyzék, viszont az azonosításban segítenek a fennmaradt kötetekben található possessorbejegyzések, kolostori tulajdonjegyek. Ismeretes utalás arra is, hogy már 1680-ban volt akkora a gyűjtemény, hogy arról érdemes volt inventáriumot készíteni. Az első, tudományos feldolgozást érdemlő és forrásként felhasználható inventárium azonban 1722-ben készült, amikor körülbelül ezer kötet volt a ferences kolostor tulajdonában. Ebből az inventáriumból néhány levél fotómásolata megtalálható a kötetben, egyként bizonyítva a hajdani összeírás módszerét, és illusztrálva, milyen hatalmas munkát végzett Zvara Edina az inventárium átírásával, az egyes tételekre vonatkozó adatok feltárásával. A könyvjegyzék szerkezetének megismeréséhez Zvara Edina tanulmányozta a korszakból fennmaradt könyvtárak összeírásait, a hat szakrendszer alapú könyvtárjegyzéket (Buda, Csíksomlyó, Dés, Mikháza, Németújvár, Szokolca) és a betűrendes kéziratokat (Beszterce, Eperjes, Kismarton, Kolozsvár, Nagybánya), valamint a rendszer nélküli, illetve vásárlási jegyzéket (Gyöngyös, Kassa, Sümeg, Torda, Németújvár.) A kismartoni inventárium betűrendes szerkezetű, azonban a könnyűnek tűnő azonosítást megnehezíti, hogy egyes kötetek a szerző keresztnévhez vannak besorolva, mások csupán a könyv címét adják meg, de az is előfordul, hogy a leírás csak a könyv tartalmára, műfajára, esetleg a kiadás nyelvére utal. A ferencesek könyvtára összetételében jól tükrözte a rend alapvető tevékenységét. A rend célja nem a tudós prédikátorok nevelése volt, hanem a lelki gondozás, a példamutatás, a protestáns hívek visszatérése. A könyvek ennek megfelelően túlnyomó részt katolikus művek, jóllehet a térítéshez a barátoknak ismerni kellett a protestáns tanokat is. Ezeket általában másodlagos forrásból, a katolikus szerzők vitairataiból ismerték meg, protestáns szellemiségű könyv kevés található a gyűjteményben. A könyvtár tartalmi elemzésénél Zvara Edina sajátos, de megbízható módszert használt. A szakrendszer szerint katalogizált könyvtárak közül a legszakzszerűbbnek a bu-

dai ferences könyvtár tartalmi összegzését találta, ezért ennek mintájára állított fel egy rekonstruált szakrendi táblázatot, amely szerint a kismartoni köteteket is rendszerezte. A szakozás alapja tehát a következő volt: 1. Bibliák, bibliamagyarázatok és konkordanciák; 2. Egyházatyák, egyháztanítók; 3. Aszketikus és spirituális művek; 4. Jogi témájú könyvek; 5. Spekulatív és erkölcszociológia; 6. Hitvita irodalom és kateketika; 7. Beszédgyűjtemények; 8. Egyház- és világtörténelem; 9. Filozófia; 10. Irodalom, grammatika, retorika; 11. Liturgikus könyvek; 12. Miscellanea; 13. /Ferences anyag./ A minimális információt nyújtó kézírásos inventárium kiolvasása mellett hatalmas feltáró munka kellett ahhoz, hogy a beazonosításon túl a lista feldolgozója a kötetek szerzőjét, irodalmi tevékenységük megismertetését, a könyvek rövid, de szükséges tartalmi elemzését elvégezze. Minden egyes szak tartalmazza a legérdekesebb, legtöbb információt nyújtó kiadványok könyvtár- és vallástörténeti elhelyezését, betekintést nyújtva a ferences szerzetes olvasáskultúrájába, a könyvtár tartalmi szerkezetének feltárásába. A tartalmi feltárás igazolja, hogy a könyvtár elősegítette a ferencesek lelkipásztori és prédikációs tevékenységét, a „Ferences jelenség” sikeres elterjesztését. A könyvtár nyelvi megoszlását illetően a ferencesek túlnyomó részt latin nyelvű könyveket gyűjtöttek, de Kismarton földrajzi elhelyezkedéséből következően nagy számú a német nyelvű kiadvány, illetve a németre fordított művek őrzése is. Nagyon kevés a magyar, továbbá még kevesebb a horvát, szlovén, cseh, szlovák nyelvű kötet, holott a mariánus provincia tagja három nemzetiséghez tartoztak. Egyéni szerzetesi érdeklődésnek tulajdonítja Zvara Edina, hogy néhány olasz nyelvű kiadvány is megtalálható a gyűjteményben, ezek meglete összefügghet a rendalapító Assisi Ferenc itáliai eredetével.

A kiadvány törzsanyaga az 1722-es inventárium tételeinek a maximális információkat feltáró feldolgozása, az eredeti, tehát a betűrendes katalogizálást követve. A kézíratos jegyzékben rögzített párszavas könyvadatokot követi a modern katalogizálás szerint elkészített teljes címleírás, majd a bibliográfiai azonosítás rövidített szignója. A címleírás és a bibliográfiai hivatkozás módszeréhez nem értett volna némi technikai magyarázat. Nem tudható ugyanis, hogy a megadott azonosító katalógus, bibliográfia azért került a címleírás után, mert csupán egyetlen példány ismeretes a kiadványból, vagy esetlegesen ott talált rá a szerző és elégséges volt egy hivatkozás megadása. A kiadvány készítésekor feltalálható köteteknél Zvara Edina megadja a pontos lelőhelyet, ha lehetséges, a leltári számot is. A címleírás utolsó tétele a beazonosítás tényére, kétségeire vagy lehetetlenségére utal, továbbá a gyakran kiadott nyomtatványok utóéletét is feljegyzi. Ahol lehetőség volt az autopsziára, Zvara Edina közli a kézíratos possessorbejegyzéseket, illetve a tulajdonjegyek leírását is. Külön fejezetben összegzi a szerző a könyvek tulajdonosairól hozzáférhető információkat, a kolostori tulajdonjegyeket, a patrónusokat, a bejegyzéssel azonosítható egyházi és világi személyeket. A rendkívül alapos kutatómunkát bizonyítja, hogy a 960 tételből csupán 77 tételt nem sikerült beazonosítani. Itt külön kiemelhetjük, hogy jónéhány tételt az eredeti inventárium hiányos, általánosító leírása (pl. Biblia Germanica, Disputationes Theologiae, Doctrina Regni Hungariae. De varji rebus Theologicis) miatt egyáltalán nem lehet beazonosítani, néhány kötet, ahol csak a kiadás bizonytalan, esetleg a példány későbbi előkerülése idején meghatározható lesz. Mindez azonban egyáltalán nem befolyásolja azt az eredményt, amivel Zvara Edina ezt a rendkívül gazdag gyűjteményt megismerhetővé tette. A kismartoni ferences kolostor lakóinak jegyzéke (1630 és 1722 között), Weiss Mihály 1978 és 1986 között készült leírásai alapján kerültek a kötetbe (pontos címleírásuk a szakirodalmi jegyzékben található.) A jegyzék időrendben sorolja fel a kolostor lakóit, betöltött hivatalukat és halálozási adatait. Ennek a jegyzéknek az alapja a könyvtár egykori könyvtárájának, Weiss Mihálynak 1978-ban és 1980-ban megjelent publikációja, amelyet Zvara Edina saját kutatásaival kiegészített. A kiadvány függelékben közöl a kolostor létrejöttében nagy szerepet játszó két dokumentumot, XXIII. János pápa 1415 évi bulláját, amely a rendház első említését tartalmazza, és Esterházy Miklós 1631. évi újjralapítólevelét. Ez utóbbi jól olvasható fotómásolatban is megtalálható a kiadványban. A kötetet lezáró jegyzékek a levéltári és könyvtári forrásokat, a nyomtatott szakirodalmat, személy- és helynévmutatót, nyomdászok, nyomdahelyek, kiadók mutatóját, a képek jegyzékét, valamint angol nyelvű rezümét tartalmaz.

A felhasznált szakirodalom a szerző nagyon alapos tájékozottságáról tanúskodik. A bevezető tanulmány 535 jegyzete – egy jegyzetszám alatt esetenként több szakirodalmi hivatkozás is található –, azt bizonyítja, hogy Zvara Edina minden elérhető forrásnak, feldolgozásnak utánanézett, és nehezen lehetne általa nem ismert szakirodalmat találni. (Talán egyetlen kiegészítésként Knapp Évának Martin von Cochemről közreadott publikációit hiányolhatjuk.) Sajnálatos, hogy a pompásan tipografizált kötet – éppen az anyag gazdagsága miatt – kénytelen olyan betűtípust használni, amely a jegyzetek olvasását csak nagyítóval teszi megvalósíthatóvá. A szép könyvek versenyében remélhetőleg esélyes kötetet Horányi Károly tervezte, munkája, a kiváló minőségű fotók és az ötletes marginális díszítések elhelyezésével minden elismerést megérdemel.

Külön megemlítendő, hogy Zvara Edina a kiadványt a régi magyar irodalmat egész életükben fáradhatatlanul kutató kiadó és szerkesztő, Nyerges Judit és Jankovics József emlékének ajánlotta.

NÉMETH S. KATALIN